

РЕЦЕНЗІЇ

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ФОРМАТ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

(Аркушин, Г. Л. *Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі*.
Луцьк, 2018. 268 с.)

Галина Гримашевич

кандидат філологічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри української мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна)

e-mail: h_hrymashevych@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3225-0031

Половина ХХ – початок ХХІ століття позначені в українській діалектології неабиякою увагою до діалектного слова як репрезентанта мовного і культурного буття говірконосіїв, виразника ментальності та світогляду певних етнічних груп, зокрема й поліщуків, особливо жителів Західного Полісся. Саме західнополіські говірки, на нашу думку, чи не найбільше представлені у виданих упродовж кількох останніх десятиріч різноаспектних (монографічних, текстграфічних, лексикографічних, лінгвогеографічних) працях, присвячених зазначеній території, автором чи упорядником яких є Григорій Левкович Аркушин («Мисливська лексика західнополіських говорів» (1986), «А хтось же вас народжував, слова ...» (1993), «Силенька гуторка. Топоніміка, люди, мова» (1994), «Словник західнополіських говірок» (2000), «Сказав, як два зв'язав» (2002), «Іменниковий словотвір західнополіського діалекту» (2003), «Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині» (2005), «Голоси з Підляштя (Тексти)» (2007), «Атлас мисливської лексики Західного Полісся» (2008), «Голоси з Волинського Полісся» (2010), «Атлас західнополіських фаунономів» (2012), «Західнополіська діалектологія» (2012), «Голоси з Берестейщини» (2012), «Народна лексика західного Полісся» (2014), «Словник західнополіських говірок» (2016) та ін.).

Продовженням титанічної праці вченого над актуалізацією мови та культури Західного Полісся є рецензоване лексикографічне видання «Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі» [Аркушин 2018].

Як зазначено в анотації та передмові, «Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі» – це своєрідне доповнення до другого видання «Словника західнополіських говірок» Г. Аркушина (2016), у якому вміщено понад 18000 слів. Автор висловлює жаль із приводу того, що це не всі лексичні, словотвірні та семантичні діалектизми, оскільки записати всі говіркові слова з усіх населених пунктів Західного Полісся – це нереальне завдання, тому й найбільший словник західнополіських слів, на жаль, виявляється неповним, і лише частково заповнити цю прогалину, на думку Г. Аркушина, зможе окреме лексикографічне видання діалектизмів, уживаних у художній літературі [Аркушин 2018, с. 3]. Очевидно,

© Гримашевич Г., 2019 задум лексикографічної праці такого типу в автора був

уже давно, про що свідчить розділ «Західнополіська лексика в художній літературі» в монографії «Народна лексика західного Полісся» [Аркушин 2014], у якому Г. Аркушин зауважує, що місцеві письменники стараються оздобити свої твори діалектними слова-самоцвітами, урятувавши їх від забуття, шкодує з приводу того, що сучасні західнополіські говірки мало представлені в художній літературі [Аркушин 2014, с. 129], водночас розкриває питання про функціонування волинсько-поліських діалектизмів у художній літературі на основі творчості сучасних письменників [Аркушин 2014, с. 129–159].

Джерелами для укладання рецензованого словника слугували 26 джерел, список скорочень яких представлено на с. 5 видання [Аркушин 2018, с. 3]. У реєстрі словника вміщено говіркові західнополіські лексеми, уміщені в прозових, поетичних і драматичних творах письменників з усіх трьох складових ареалів Західного Полісся: Волинське Полісся (Леся Українка, М. Малиновська, М. Олійник, В. Лазарук, В. Лис, В. Гей та ін.), Берестейщина (Федір Одрач, Іван Хміль, Д. Фальківський, Ф. Климук, автори збірника «До тебе, світе ... Українська література Берестейщини» та ін.), Підляшшя (М. Янчук, Ю. Савчук та ін.). Крім зазначених вище, джерелами також слугували письменницькі нариси Ю. Крашевського, Івана Хмеля, Федора Одрача та епістолярна спадщина Лесі Українки [Аркушин 2018, с. 3].

Особливістю рецензованого видання є те, що в ньому окремий діалектизм, зафіксований письменником, представлено лише один раз незалежно від того, скільки разів він ужитий у художньому тексті, натомість цитати з цим діалектизмом наведено з творів усіх письменників, які його використали. Така репрезентація матеріалу, за словами автора, крім усього, може бути свідченням частоти вживання діалектизму та його територіальної поширеності [Аркушин 2018, с. 3].

Спосіб побудови словникової статті традиційний: змінювані частини мови представлено в реконструйованій початковій формі (сумнівні реконструйовані форми позначено знаком питання); дієслова здебільшого подано в неозначеній формі на **-ти**, за винятком тих, що мають суфікси **-ть** або **-чи**; граматичні ремарки (напр., закінчення іменників у родовому відмінку вказано лише тоді, коли така форма зафіксована в наведених цитатах; початкова форма прикметників – у чоловічому роді, крім того, подано закінчення жіночого та середнього родів), список яких поряд з іншими використаними скороченнями представлено на с. 6, традиційні [Аркушин 2018, с. 6].

Як переважно в більшості лексикографічних діалектологічних видань фонетичні варіанти представлено в одній словниковій статті з наведенням розлогої цитати з твору письменника, яка дає змогу простежити функціонування слова у творі та виявити специфіку його використання автором: *Біг, Биг, Буг, Буог* 'Бог' (с. 16), *вельми, вельме, вєлмі, вальме, вайме, вельмо* 'дуже' (с. 27), *вивірка, вовірка, вавйорка, вавюрка, ливірка* 'білка' (с. 29), *вин, вон, вюн, вун, вунь, вуон, ун, вєн* 'він' (с. 31) та ін. Якщо слово не має фонетичних варіантів, а саме є фонетичним варіантом літературної лексеми, його представлено як реєстрове у зафіксованій фонетичній формі: *агрест* 'агрус' (с. 7), *вотой* 'отой' (с. 37), *возиро* 'озеро' (с. 36), *гуши* 'вуха' (с. 55), *дікалон* 'одеколон' (с. 61), *крохи* 'трохи' (с. 109), *лів* 'лев' (с. 117), *мід* 'мед' (с. 128), *мнєсо* 'м'ясо' (с. 129), *муцно* 'голосно, міцно' (с. 134), *фаля* 'хвиля' (с. 234), *черот (чирот)* 'очерет' (с. 249), *янталігент* 'інтелігент' (с. 265) та ін. Водночас словотвірні варіанти представлено в різних

словникових статтях: *братік, братко* ‘братик’ (с. 21), *моховини, моховиці* ‘журавлини’ (с. 132), *нездар, нездарисько* ‘той, хто не вміє виконувати якусь роботу’ (с. 144), *пацьори, пацьорки* ‘намісто’ (с. 163), *чамойдан, чамойданчик* ‘чемодан’ (с. 248), *швагер (швагор), швагро* ‘сестрин чоловік, брат дружини’ (с. 354), *щавій, щавусик* ‘шавель’ (с. 251) та ін.; деякі словотвірні варіанти мають різне семантичне наповнення (*мордаса* ‘щока’, *мордочка* ‘щічка’ (с. 131) та ін.), тому цілком закономірною видається така їх презентація.

Форми ступенів порівняння прикметників і прислівників подано окремими словниковими статтями, якщо вони, як зазначає автор у передмові, ілюструють певні фонетичні явища передовсім нерегулярної фонетики [Аркушин 2018, с. 3]: *бульш* (с. 23), *йомч* ‘сердитіше’ (с. 93), *йомчий* ‘сильніший, сердитіший’ (с. 93), *лихше* ‘гірше’ (с. 117), *частій* ‘частіше’ (с. 248) тощо.

Традиційно багатозначні лексеми подано в одній словниковій статті (*вощадь* – 1) світанкова заграва; 2) останнє сонячне світло (с. 37), *на ніц* – 1) без користі; 2) зовсім, повністю’ (с. 140); *спташити* 1) застрілити, убити; 2) зруйнувати, знищити (с. 212); *тямити* – 1) розуміти; 2) уміти (с. 231); *хавати* – 1) приховувати; 2) хоронити померлого (с. 236) та ін.), омоніми – у різних словникових статтях (*зруба* ‘пічка для опалення кімнати’, *зруба* ‘вагітна’ (с. 53); *май* ‘травень’, *май* ‘мабуть’ (с. 123); *один* ‘один’, *один* ‘тільки, лише’ (с. 153) та ін.).

Важливою складовою рецензованого видання є фразеологізми з виразними західнополіськими рисами, насамперед фонетичними та словотвірними, що демонструють багатство образного мислення поліщуків-волинян, представлене письменниками в художньому дискурсі, та відображають авторські трансформації таких одиниць: *ажня Москву видно* ‘про щось кисле’ (с. 7–8), *без задніх ніг* (спати) ‘про міцний і глибокий сон’ (с. 14), *вар’ята грати* ‘вдавати дурника’ (с. 25), *в гичи говорити* ‘відверто казати комусь прикрі слова’ (с. 26), *в п’яти побігти* ‘злякатись’ (с. 38), *вспнати бобу* ‘покарати’ (с. 39), *гнути рогожу* ‘бігати чи ходити по молодому льоду’ (с. 48), *з усюда всюдів* ‘з усіх боків’ (с. 88), *мати всіх дома* ‘бути розумним’ (с. 125), *мухи в голові літають* ‘бути нерозумним’ (с. 134), *на кант* ‘тяжко побити’ (с. 139), *росу збити* ‘бути у статевих зносинах із жінкою’ (с. 196), *солома поїхала* ‘збожеволіти’ (с. 209), *треба рожна* ‘більше нічого не треба’ (с. 227), *у два щоти* ‘дуже швидко, зразу ж’ (с. 232) та ін.

Репертуар західнополіських діалектизмів у художньому дискурсі представлений різними частинами мови, що насамперед демонструють лексичне багатство відображеного в художньому дискурсі ареалі, словотвірні та фонетичні особливості Західного Полісся, передовсім іменниками (*бухтавиця* ‘заболочене низинне місце’ (с. 24), *вердзігіль* ‘непосида, вертун, постійно в русі’ (с. 26), *вечорничниця* ‘учасниця вечорниць’ (с. 29), *видма* ‘піщане поле, з якого вітер здуває рослинність’ (с. 30), *видниня* ‘виднота’ (с. 30), *воробцюх* ‘горобець’ (с. 37), *вутва* ‘качка’ (с. 41), *габун* ‘палиця пастушка’ (с. 42), *галь* ‘прогалина в лісі’ (с. 43), *грозовик* ‘липень’ (с. 52), *гугіт* ‘шум, бурчання’ (с. 54), *гуцьно* ‘старий чоловік’ (с. 54), *жджер* ‘потік’ (с. 71), *кахика* ‘кашель’ (с. 96), *кучкудан* ‘простий чоловік’ (с. 115), *ленгуз* ‘ледар’ (с. 116) та ін.) та дієсловами (*подобриденькати* ‘привітатися словами «Добрий день»’ (с. 173), *погандріїтись* ‘відзначити випивкою День Андрія’ (с. 172), *прочовмуватись* ‘отямлюватись’ (с. 188), *вибатькувати* ‘проклясти матюками’ (с. 29) *сеймувати* ‘ворожити’ (с. 202), *судомитися* ‘зустрітись’ (с. 217),

хажати ‘витрясати’ (с. 236), *зохматись* ‘зрозуміти, опам’ятатись’ (с. 88) та ін.), хоча відзначаємо й специфічні слова з інших лексико-граматичних класів, зокрема прикметники (*галайкуватий* ‘такий, що нервується, кричить без причини’ (с. 42–43), *злецький* ‘поганий’ (с. 86), *кантястий* ‘прямокутний’ (с. 95), *каправенький* ‘не зовсім мудрий’ (с. 95), *квітний* ‘різнобарвний, кольоровий’ (с. 97), *кв'ятастий* ‘з квітами’ (с. 99), *марцьовий* ‘березневий’ (с. 125) та ін.), прислівники (*вкратці* ‘незабаром, через деякий час’ (с. 35), *гетак* ‘так’ (с. 45), *дотиль* ‘до цих пір’ (с. 63), *визом* ‘сердито, зло’ (с. 84), *знікить* ‘звідкись’ (с. 87), *зтамвідти* (*стамвідти*) ‘звідти’ (с. 88) та ін.), займенники (*всенький*, *усенький* ‘увесь’ (с. 39), *всьогісінько* ‘усього’ (с. 40), *інший* (*гиниший*) ‘інший’ (с. 90), *кажди* ‘кожен’ (с. 94), *кіко*, *кіко-то* ‘скільки’ (с. 99), *оцейво* ‘саме цей’ (с. 158), *цїте* ‘це’ (с. 236), *щоя* ‘щось’ (с. 262) та ін.), числівники (*двайцїть* (с. 57), *дев'ятдесят* (с. 58), *їден* (с. 92), *штурі*, *штурі* (с. 258), *штурнайцятї* (с. 258), *штуройко* ‘четверо’ (с. 258) та ін.), дієприслівники (*гуцикаючи* ‘гойдаючи’ (с. 55), *гетаючи* ‘видаючи звуки (про гусей)’ (с. 56), *допоминаючись* ‘допитуючись, вимагаючи’ (с. 63), *з'юрдивившись* ‘зігнувшись, згорнувшись’ (с. 89) та ін.), дієприкметники (*засмальцьованийий* ‘втертий і забруднений’ (с. 80), *заюшений* ‘закривавлений’ (с. 81), *збаданий* ‘оглянутий, обстежений з усіх боків’ (с. 82), *опрянаний* ‘одягнутий, зібраний’ (с. 155) та ін.), а також службові слова: прийменники (*к* ‘до’ (с. 94), *кай*, *каля* ‘коло’ (с. 94–95), *миз* ‘між’ (с. 127)), сполучники (*кіб* ‘якби, коли б, коб’ (с. 99), *коб*, *коби* ‘якби, коли б, аби’ (с. 101), частки (*иги* ‘так’ (с. 90), *най* ‘хай, нехай’ (с. 138), *нех* ‘хай, нехай’ (с. 145), *тілєки*, *тілько* (*тюлько*, *тулько*, *тульки*) ‘тільки’ (с. 224), вигуки (*ич* ‘передає презирливість’ (с. 90), *їй-бо*, *їй-богу*, *ей-богу* ‘божіння’ (с. 92), *киш* ‘ужив. для відганяння kota’ (с. 99), *кур-лі* ‘наслідування голосу журавлів’ (с. 113), *ой-оюєчки* ‘передає радість, захоплення’ (с. 154) та ін.).

Тож у «Словнику західнополіських діалектизмів у художній літературі» представлено власне лексичні, фонетичні, словотвірні та морфологічні діалектизми, що найкраще передають специфічні визначальні риси західнополіських говірок, свідчать про багатство говіркового мовлення та активно вживані в художньому дискурсі. Водночас привертає увагу тлумачення семантики західнополіських діалектизмів автором крізь призму тексту, з огляду на контекст, а також (що дуже важливо) цілковите збереження авторського тлумачення лексем, подане в примітках творів, адже, як зазначає Г. Аркушин, ніхто краще за автора не зможе розкрити значення цих слів [Аркушин 2018, с. 3]. Указані в примітках автора в кожному джерелі лексеми в словнику представлено з позначкою (*У примітці*), крім того, наведено авторське пояснення та ілюстрацію до слова, наприклад, *шугалія* ‘великий човен’ (с. 259), *чаква* ‘назва заболоченої місцевості’ (с. 248), *тук* ‘розтоплений смалець’ (с. 229), *позавтра* ‘післязавтра’ (с. 174), *повісмо* ‘давня міра прядива’ (с. 172), *парасель* ‘сосна’ (с. 161), *намієнити* ‘нагадати’ (с. 140), *гимпирил* ‘злий дух’ (с. 460), *гиляра* ‘човен’ (с. 46) та ін.

Важливо складовою рецензованого видання є вживані у творчості письменників західнополіські побажання (*будь здорова і не кашляй* (с. 22), *дай Боже благословення* ‘побажання на добрий початок та вдале закінчення якоїсь справи’ (с. 57) та ін.), прокльони (*бодай ти скопотїла* (с. 19), *нех ти скиснеиш* (с. 145), *щоби вам язики поодсихали* (с. 261), *щоби губи до цицьок розтяглася* (с. 261)), тости (*будьмо і друг друга не гудьмо* (с. 22) тощо), народні назви релігійних свят (*Водяна Коляда* ‘Водохреще’ (с. 36), *Всеношна* ‘Великодня ніч,

коли постійно правиться церковна служба' (с. 39), зимній Микола 'свято Чудотворного Миколая' (с. 85) та ін.), обіцянки (*спали мене грім* 'словесне підтвердження обіцянки' (с. 209–210), слова ввічливості (*ідите з Богом* 'слова прощання' (с. 91) та ін.), які свідчать про світогляд поліщука, його ментальність і світосприйняття, відображені в слові.

Отже, лексикографічна праця Г. Аркушина «Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі» – чергове науково виважене, скрупульозно підготоване надбання, що продовжує цикл започаткованих автором видань, присвячених мові та культурі Західного Полісся. Його актуальність і важливість беззаперечна, адже представлений діалектний матеріал свідчить про активність функціонування говіркових слів у мовленні поліщуків-волинян і важливість використання їх у художньому дискурсі для відображення культури й побуту населення Західного Полісся. Рецензована праця спонукає до укладання словників такого типу на матеріалі творчості українських письменників, які в мовну тканину своїх художніх текстів свідомо вплітають діалектизми з інших теренів України, для розуміння важливості кожного діалектного слова та потреби збереження його для нащадків.

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин, Г. Л. (2014). *Народна лексика Західного Полісся*. Луцьк, 236 с.

Аркушин, Г. Л. (2018). *Словник західнополіських діалектизмів у художній літературі*. Луцьк, 268 с.

*Подано до редакції 02.04.2019 року
Прийнято до друку 30.04.2019 року*